

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

SASVIM DRUGA PRIČA: RIJEKA NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA

DOMINIQUE REILL, *THE FIUME CRISIS. LIFE IN THE WAKE
OF THE HABSBURG EMPIRE*

Cambridge & London: Belknap/Harvard University Press, 2020.

O Rijeci u razdoblju kraja Prvog svjetskog rata posljednjih smo godina vidjeli znatan broj novih znanstvenih publikacija hrvatskih, talijanskih i drugih inozemnih autora te nekoliko izložbi, umjetničkih performansa i dokumentarnih filmova. U godini 2019. tema je dobrano zašla i u medijsku te u političku sferu međunacionalnih i međudržavnih hrvatsko-talijanskih odnosa. Uzroci ovog interesa nalaze se u rasponu od najbanalnijih obljetničkih (stogodišnjica) do jednog prilično *unheimlich* osjećaja da između tog razdoblja i našeg vremena postoje neke sličnosti i da bi nam one trebale služiti kao upozorenje. To se ponajprije odnosi na pojave kao što je zamor liberalne demokracije, kult političke ličnosti, populizam, te eksperimentiranje s totalitarnim oblicima vlasti.

Talijanska se historiografija ovom bavila kontinuirano i u prethodnim desetljećima, proučavajući njezine diplomatske, političke i voj-

ne aspekte, uz naglasak na teritorijalnim pitanjima, nacionalnoj izgradnji i D'Annunzijevoj okupaciji Rijeke kao, prema njegovoj ideji, etapi *Risorgimenta*. Angloameričko područje tome je pridodalo važne biografske studije o D'Annunziju. Upravo je zaokupljenost D'Annunzijem i njegovim „riječkim pothvatom” (tal. *l'impresa di Fiume*) obilježje većeg dijela dosadašnje historio-grafske, memoarske, divulgativne, a i književne proizvodnje. Kad je o toj posljednjoj riječ, opčinjenost D'Annunzijem podjednako karakterizira književnost koja ga uzvisuje, na primjer memoare njegovih arditata, kao i onu koja je prema njemu kritična, polemična, pa i sarkastična (Viktor Car Emin, Vladimir Nazor, Zofka Kveder). Fascinacija D'Annunzijem temelji se na njegovu antipolitičkom načinu vladanja, neostvarenim idejama o korporativnoj vlasti i operetnom prevratništvu, te na uspomenu arditata na boravak u Rijeci kao na vrijeme suspenzije pravila,

apsolutne slobode, uživanja kokaina i slobodne ljubavi, odnosno vrije-me „proslave” (*fiesta*). Osobito se taj posljednji odvjetak priče o Rijeci poslije Prvog svjetskog rata u nedavnim obljetničkim prigodama nametnuo u popularnoj predodžbi, zasjenivši sve ostalo.

Kad na podlozi takvog dosadašnjeg i aktualnog diskursa uzmemo u ruke novu knjigu Dominique Reill, *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire*, shvaćamo da se ovdje radi o sasvim drugoj priči. Knjiga dakako ima u vidu sve što je o temi dosad napisano, obrasce koji su se ustalili u historiografskom i javnom diskursu, pa i njihove narativne obrade i mitove koji su odatle proizašli. Ona se u odnosu na njih postavlja u opoziciji, ali se ne iscrpljuje u polemici s njima. Arhivskoj građi (radi se ponajviše o dokumentima iz riječkog Hrvatskog državnog arhiva i arhiva Vittorialea) prilazi neopterećena dosadašnjim interpretacijama, i uspijeva dati temeljito drukčije viđenje rečenog razdoblja.

Prije svega, Reill ne promatra riječku povijest u ključu nacionalnih sukoba kao što je to, i s talijanske i s hrvatske strane, činila gotovo sva dosadašnja historiografija. Iz njezine perspektive postaje razvidno kako su se u desetljećima prije Prvog svjetskog rata ljudi doseljavali u Rijeku ne zato da bi ostvarili svoje

nacionalne snove, već u potrazi za radom, zaradom i poslovnim uspjehom. Prosperitet je bio moguć zahvaljujući posebnom statusu grada u Monarhiji, njegovom slojevitom suverenitetu. Nakon propasti Habsburškog carstva, primarni je interes gradske uprave (vođene Talijanskim nacionalnim vijećem), gradskih elita, ali i stanovnika svih slojeva i zanimanja, bio zadržati bar neki oblik samostalnosti koji bi produžio ekonomske i administrativne privilegije. Zastave i ovacije pridošlicama iz Italije bile su velikim dijelom tek predstava. U stare je običaje spadala i navika na život u multietničkoj zajednici u kojoj nacionalno opredjeljenje nije shvaćeno kategorički, i nije vezano za obiteljsko porijeklo ili prezime. D’Annunzijev beskompromisni nacionalizirajući politički program tu je bio zapravo falš nota. U masi Riječana naviklih na život u gradu s posebnim statusom, on djeluje izoliran i pomalo ismijan. U ovoj je knjizi stoga D’Annunzio sveden na kratko poglavlje namijenjeno neupućenijim američkim čitateljima, a u ostatku se knjige ne pojavljuje ni kao statist.

Mnogo se toga može razumjeti iz živo ispriповijedanih pojedinačnih sudbina u ovoj knjizi. Uzmimo primjer sudskog spora iz 1920. godine protiv Ivana Rošića, poljoprivrednog proizvođača (danas bismo rekli OPG-ovca) iz Škrljeva, koji je preva-

rio svog riječkog naručitelja, trgovca hranom Slavka Ivančića, za tri vagona kupusa. Spor Ivančić-Rošić neometano je tekao u jeku D'Annunzijeve okupacije, pokazujući kako je pravni sustav u tim navodno ludim mjesecima bio posve stabilan i oslojnen na ugarsko nasljeđe. Kad je na jednom skupu autorica govorila upravo o tom svom primjeru, svoj je pristup duhovito poantirala: želimo li saznati kakav je bio stvaran život Riječana toga doba, bit će korisnije da se više pozabavimo kupusom, a manje kokainom.

Uistinu, ova knjiga donosi niz zgoda iz svakodnevnog života običnih Riječana toga doba. No galerija portreta činovnika, učiteljica, pekara i tramvajaca zapravo je pristup odozdo koji autorici omogućuje uvid u odluke gradskih vlasti koje su tim životima upravljale. U minucioznim arhivskim dokumentima kao što su policijski dosjei, sudski zapisi, rasprave školskih vijeća ili poslovnih papiri tvrtki, autorica se usredotočuje na istovremenu prisutnost starog (carskog, multinacionalnog) i novog (u pravcu nacionalne države), i to u četiri vida svakodnevnog života: u valutnim režimima (čiji kaos čini se nije smetao ni najgorljivijim pristašama aneksije), u propisima i zakonima (kojima se čuvao riječki slojeviti suverenitet), u građanskom statusu Riječana (ponajprije kategoriji zavi-

čajnosti koja nije odmah ustuknula pred modernijim državljanstvom), i u političkoj propagandi te riječkoj samopredodžbi. Kako otkrivaju dokumenti, Talijansko nacionalno vijeće je u tradicionalno višezjezičnom gradu s mukom nametalo jednojezičnost, a i za samo vješanje zastava trebalo je uvesti posebne i restriktivne propise. Što se zakona o promjeni prezimena u talijanske oblike tiče, njegova primjena otkriva više šarolikosti, nehaja i kreativnosti nego posebnog nacionalnog zanosa. Škole su, umjesto da radikalnom promjenom nastavnih programa postanu strogi čuvari nacionalne čistoće, unosile tek kozmetičke promjene i ekvilibristički uspijevale održati fokus obrazovanja na gradu i užem zavičaju, a ne priželjkivanoj novoj državi.

Autorica dakle pokazuje kako je u Rijeci nakon Prvog svjetskog rata još barem nekoliko godina nacionalna pripadnost imala manju ulogu nego što ju je imala s jedne strane logika kapitalizma, a s druge carska tradicija života u višenacionalnoj zajednici. Odatle bi se moglo zaključiti da se u svojoj analizi oslanja na kategoriju nacionalne indiferentnosti koju koriste novi studiji Habsburškog carstva. Jedna od najvažnijih promotorica te kategorije, Tara Zahra, u svojoj studiji *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis* iz 2010.

kao ogledni primjer navodi upravo radove Dominique Reill o dalmatinskom regionalizmu u prvoj polovici devetnaestog stoljeća, čemu je posvećena i njezina prva knjiga *Nationalist who Feared the Nation* iz 2012. Pri tome međutim valja reći da, kao u prvoj, tako ni u ovoj drugoj knjizi, likovi kojima se Reill bavi nisu u pravom smislu indiferentni. U prvom se slučaju radilo o, kako sam naslov kaže, *nacionalistima* koji su idejom o suživotu na Jadranu nastojali izbjeći nasilje koje sa sobom nosi ideja etnički čistog prostora. U ovoj drugoj pak autoricu zanima što još, osim nacionalnog odabira i osjećaja, čini živote Riječana u vrijeme nakon Prvog svjetskog rata, te ponajviše što nam to izmiče iz vida onda kad povijest Rijeke gledamo samo kroz politički nacionalizam. D'Annunzijeva okupacija Rijeke može se promatrati kao najava fašizma iz mnogo aspekata – ali iz perspektive građana Rijeke to razdoblje zapravo nije uopće bilo tako markantno obilježeno D'Annunzijem, pa onda ni njegovim uvodom u fašizam. Bilo je to vrijeme preživljavanja u kojem su Riječani čekali da nevirijeme prođe. Propaganda Talijanskog nacionalnog vijeća o masovnom zanosu i želji za priključenjem Italiji prikriva mnogo drugih osjećaja i motiva koji su pokretali i upravu i građane – od nesnalazjenja i ravnodušnosti do

pragmatizma i prilagodljivosti (u tom će se opisu lako prepoznati i današnji Riječani, koji su s Nedjeljkom Fabriom naučili ne sramiti se svojeg osjećaja lokalne posebnosti i svoje prilagodljivosti povijesnim prilikama). U svakom slučaju, navika na poseban status bio je privilegij kojeg se Riječani nisu kanili odreći, pa ni u ime ostvarenja sna *Risorgimenta*.

Autoričina je teza u skladu s proučavanjima kraja Prvog svjetskog rata koja su u godinama oko obilježavanja stote obljetnice počela preispitivati dosad kanonizirana povijesna tumačenja tog razdoblja, i u koja spadaju i već spomenuti novi studiji Habsburškog carstva. U riječkim temama tu se posebno ističe nova generacija povjesničara na koje se u svojem radu referira i Reill: među ostalima, tu su Ivan Jeličić, Francesca Rolandi, Marco Bresciani, Vanni D'Alessio. Nova proučavanja postimperijalnog tranzicijskog procesa umjesto lomova otkrivaju pregovaranja, produženo trajanje nasljeđa carstava, a time i neku vrstu (makar i propale) alternative kobnom razvoju događaja od međuraća nadalje (od osnivanja nacionalnih država s neriješenim teritorijalnim pitanjima, preko autoritarnih režima, do Drugog svjetskog rata). Ova studija sugerira da se, kako doslovno kaže, „nije sve moralo tako odvijati”: Riječani su imali bolje nacрте od

onog što im se počelo događati s godinom 1924. Ta je misao razumna i blagotvorna. Ona izbjega fatalizam, i fašizmu ne pripisuje status neizbježne sudbine.

Tko su onda, i što su bili ti Riječani? Ljudi koji su se snalazili, prilagođavali, dakako i zanosili, politikom ili nacijom, ali opet u okviru svojega grada u kojem su navikli živjeti zajedno i shvaćati svoju pripadnost kao relativnu i odabranu. Odluka Talijanskog nacionalnog vijeća da multietnički grad povede u zajedničkom političkom pravcu koji se odupirao Wilsonovu planu, za sobom je povukla masovnu talijanizaciju. No upravo zbog njihove trezvene motivacije, tvrdi Reill, taj proces nije podrazumijevao nesnošljivost ni diskriminaciju kakvu su u grad htjeli uvesti D'Annunzio i legionari. Provodilo ju je doduše i samo Talijansko nacionalno vijeće, kao što je to vidljivo u kampanjama protjerivanja građana (u najvećem broju socijalista, te Hrvata i drugih zagovornika priključenja Kraljevini SHS), no, prema istraživanjima ove autorice, Vijeće je u tome bilo suzdržano, te je čak pružalo D'Annunziju otpor ne bi li zadržalo simpatije građana. Promjena procedura oko kategorije zavičajnosti do koje dolazi 1918. pokazuje dvojstvo starog i novog: zadržavanje te (za carstvo specifične) upravne kategorije znak je odbijanja riječkih vlasti da preuz-

mu talijansko zakonodavstvo. S druge strane, promjene u postupku dobivanja zavičajnica pokazuju sve veći ulazak identitetskih i nacionalnih argumenata kao diskriminacijskih uvjeta za dobivanje toga statusa. Pa opet, zavičajnice su bile i sredstvo isključivanja, ili barem držanja pod kontrolom, u grad pristiglih Talijana (i samih legionara), a u korist starosjedilaca.

U ideji vodilji ove knjige nalazimo antropološki pristup kakav postoji u nekim tumačenjima raspada SSSR-a i socijalističke Jugoslavije, tumačenjima koja su nastojala izbjeći prejednostavan argument nacionalizama kao isključivog okidača propasti sustava, i nasuprot tome pokušavala naći uzroke unutar samih infrastruktura raspadajućih država. To su dragocjena tumačenja, premda ostavljaju otvorenim pitanja o slobodi odabira nacionalne pripadnosti u uvjetima nejednakih odnosa moći, o mogućnosti političkog djelovanja u prostoru kojim dominira pragmatičnost ili oportunitizam, i o načinu na koji se kapitalizam koristi nacionalizmom za svoje ciljeve. No ova knjiga ne nudi političku nego socijalnu, pravnu i ekonomsku povijest grada, te pokazuje kako se dominacija nacionalnog principa i ideja pripadanja nacionalnoj državi dogodila bitno (barem šest godina) kasnije nego što to tradicionalna pripovijest o riječkoj tali-

janskoj euforiji prije i oko D'Annunzija sugerira.

Knjiga Dominique Reill upozorava na važnost spoznavanja alternativnih povijesnih puteva za razumijevanje tragedija dvadesetog stoljeća. A svijet koji s njome oživljava snaž-

no podsjeća na jednu drugu višenacionalnu tvorbu – Europsku uniju, koju danas pokušavamo spasiti od krize. Riječani s početka dvadesetog stoljeća su, dražesnim arhaizmom Rikarda Lenca rečeno, bili pravi *Evropejci*.

Natka Badurina